
SLOVENSKA BAROČNA PRIDIGA

Članek razpravlja o baročni pridigi kot posebni literarni zvrsti, ki spada v t. i. nefikcijsko literaturo. Omejuje se na tri poglobitve avtorje, ki so ob koncu 17. in na začetku 18. stoletja uspeli svoja besedila izdati v tiskani obliki. To sta kapucinska pridigarja Janez Svetokriški in Rogerij Ljubljanski ter jezuit Jernej Basar. Izmed naštetih je gotovo najpomembnejši Svetokriški. Slovenska literarna zgodovina je v njegovem *Svetem priročniku* prepoznala literarne kvalitete predvsem tam, kjer uporablja izrazito pripovedne prvine (eksempli, basni, krajši humoristični zapisi). Vsebinsko in slogovno so podobne pridige Rogerija Ljubljanskega (*Palmarium Emphyreum*), le da je v njih manj humorja in referenc na sočasno družbeno okolje. Rogerijeva odlika je med drugim občutek za pesniški jezik, kar je razvidno iz njegovih prevodov latinskih pesmi, vloženih v pridige. Delo Jerneja Basarja (*Pridige*) predstavlja nov tip asketično-meditativne pridige v slovenskem jeziku. Tudi to delo vsebuje nekatere tipično baročne prvine, kot je tema *vanitas mundi* (»ničevosti sveta«), čeprav se deloma že približuje klasicističnemu tipu pridige, morda pod vplivom Paola Segnerija.

Ključne besede: slovenska literatura, pridige, literarni barok, Janez Svetokriški, Rogerij Ljubljanski, Jernej Basar

Pridiga kot literarna zvrst

Beseda »pridiga« oziroma »pridigati« izvira iz lat. *praedicare* (»javno razglasiti«, »oznaniti«). V zahodni zgodovini s tem izrazom označujemo poseben religiozni govor, ki razlaga sveto besedilo (Biblijo) in ob tem pojasnjuje poglobitve verske vsebine. Kot taka se je pridiga pojavila že v judovstvu, največji razvoj pa je dosegla znotraj krščanstva. Nekje od 12. stoletja naprej sta se ustalila dva tipa pridige: homilija in pridiga (v ožjem pomenu). Pri prvi gre za razlago Božje besede, pri drugi¹ pa je

¹ Ta se v latinskem izročilu navadno kratko malo imenuje *sermo*, db. »govor«.

vsebina veliko bolj sproščena in svobodna, tako da lahko pride do izraza avtorski duh posameznega govornika. Razlikujemo tudi med ustno in zapisano pridigo; samo zadnja je predmet literarnega in filološkega preučevanja (Fasbender 2007: 607).

V literarni vedi pridiga navadno velja za polliterarno zvrst, podobno kot, recimo, filozofski dialogi po vzoru Platonovih ali eseji od pozne renesanse do današnjih dni (Kos 1996: 114). Ker pa ta oznaka predpostavlja izrazito moderno pojmovanje literature, ni najbolj ustrezna za večino besedil, ki so nastajala pred romantiko, se pravi pred 19. stoletjem. Zato se zdi za pridigo ustrenejša oznaka »nefikcijska literatura«, kakor jo razume sodobna nemška literarna veda – za razliko od fikcijske literature, ki jo potem lahko konvencionalno delimo na liriko, epiko in dramatiko (Meid 2009: 717).²

Značilnosti baročne pridige

Pridiga je bila v obdobju baroka, ki je v Evropi trajalo približno od druge polovice 16. stoletja in ponekod (tudi na Slovenskem) še globoko v 18. stoletje, izjemno razširjena in priljubljena literarna zvrst. Po svoji tematski naravnosti, in kot zapisano besedilo, jo lahko uvrstimo v t. i. duhovno prozo, se pravi pripovedništvo, ki ima jasno versko namembnost in je na primer do prve tretjine 18. stoletja predstavlja kar štirideset odstotkov vse književne produkcije v nekdanjem nemškem cesarstvu (Meid 2009: 771). Baročna pridiga je v marsičem dedič preteklosti, predvsem srednjeveške pridige. Tako kot srednjeveška se tudi novoveška, se pravi tako renesančno-humanistična kot baročna pridiga opira na ideale antične retorike. Ta je na eni strani zahtevala spoznavno funkcijo govora ali besedila, se pravi poučnost (lat. *docere*), na drugi strani pa tudi estetsko funkcijo (lat. *movere*), ki naj poslušalca oziroma bralca privede do ganotja ali pretresa. Krščanska pridiga je temu dodala tudi potrebo po notranji spreobrnitvi (*conversio*). Pri tem gre za obrat navznoter v človekovo notranjost, ki je skladno s krščansko vero edini prostor za srečanje s transcendenco, se pravi Bogom. Na ta način je krščanska pridiga v vseh dobah hotela vernike pripraviti na avtentično religiozno izkušnjo.

V novem veku, še zlasti v obdobju baroka, pride tudi pri pridižnih besedilih do potrebe po dejavnem posnemanju (*imitatio*). To je bilo za razliko od (romantične) težnje po izvirnosti v evropski kulturni zgodovini pozitivno ovrednoteno od antike pa vse do 18. stoletja. Pri tem je šlo večinoma za posnemanje avtoritativnih piscev (*imitatio auctorum*), največkrat so v obliki citatov, povzemanj in alegoričnih razlag prepisovali vsebine iz najrazličnejših področij, ki so lahko prišle prav v novih kontekstih. Od tod izhaja tako v oči bijoče variiranje enakih idej, tem in motivov, t. i. *loci communis* (»splošna mesta«), ki so bile zbrana v raznih enciklopedičnih publikacijah (Juvan 2000: 114, 116). Pri tem je pogosto vendarle prihajalo do novih

² V slovenski literarni vedi se je v navezavi na baročno pridigo uveljavil izraz »retorska proza«. Ta je prikladen zato, ker poudarja poseben pomen retorskega izročila od antike do novega veka, ki je bistveno vplivalo na razvoj pridige.

pomenskih odtenkov in obrisov teh novih kombinacij tradicionalnega gradiva. Kadar je šlo za posnemanje, katerega poglavitna namera je bila določeno ustvarjalno preseganje tradicionalnih vzorov, se pravi najrazličnejših znamenitih odlomkov besedil in citatov, ki jih je naplavilo širše literarno izročilo, govorimo o emulaciji (*aemulatio*). Baročna pridiga je uporabljala oba tipa posnemanja, pri tem pa se včasih ni mogla ogniti preprostemu eklekticismu, kar pomeni, da je nizala različne odlomke besedil in citatov iz najrazličnejših področij in obdobj, ne da bi pri tem dobro pazila na smiselno celoto.

Baročni pridigar je zato pogosteje kot po primarnih virih posegal po posebnih pridigarških kompendijih (npr. *Bibliotheca* Tobiasa Lohnerja), priročnikih, (npr. *Proptuarium Catholicum* Thomasa Stapletona) po enciklopedijah vseh vrst, po hagiografijah (življenjepisih svetnikov), razlagah posameznih knjig Svetega pisma itn., da bi dajal vtis široke razgledanosti in učenosti. Tako se je lahko izgubljal v detajle in zastranitve, pri katerih je bil jezikovni okras (*decorum*) pogosto pomembnejši od vsebine. Če se takšnemu vsebinskemu »mišmašu« na jezikovni ravni pridružijo še obilne metafore, alegorije in hiperbole (pretiravanja), takšen slog, ki malone nima drugega namena, kot da s svojo virtuoznostjo impresionira poslušalce ali bralce, pogosto imenujemo tudi manierističen. Čeprav je bil ta zlasti v 17. stoletju v posvetni književnosti precej razširjen, so ga cerkvene avtoritete preganjale. V pridigi je bil zato bolj zaželen umirjen, klasičen slog, ki se ni vdajal različnim ekstremom.

Kadar govorimo o baročni pridigi, ne moremo mimo t. i. eksemplov (lat. *exemplum*, »vzor«, »zgled«), saj so prav ti za literarno vedo najzanimivejši, kolikor predstavljajo zametke pripovedne umetnosti. Ti so po definiciji sicer služili za retorično ponazoritev kakega teološkega ali moralnega nauka, vendar so dobili v baroku izrazito literarne poteze, in sicer v tem smislu, da lahko postanejo male pripovedne enote, kot so razne zgodb(ic)e, katerih poglavitni namen je bil pritegnitev poslušalčeve oziroma bralčeve pozornosti.

Kot tiskana besedila so pridige nagovarjale v prvi vrsti izobražene klerike (duhovščino), seveda pa jih je lahko v roke vzel vsak, kdor je znal brati. V večini primerov so bili to pripadniki meščanskega in plemiškega sloja, ki so za to, da bi gojili svojo zasebno pobožnost, tudi radi posegali po religiozno obarvanem čtivu. Tudi slovenske baročne pridige imajo podoben kontekst. Čeprav so bila kot govorjena besedila v slovenskem jeziku namenjena najširšemu krogu ljudi, tako da jih je lahko razumelo in sprejelo tudi preprostejše ljudstvo, pa so po njih kot zapisanih besedilih posegali predvsem duhovniki, še zlasti tisti, ki niso znali tujih jezikov in so bili omejeni na (sicer skopo) literaturo v domačem jeziku.

V nadaljevanju bodo predstavljeni trije avtorji, ki jim je v obdobju baroka uspelo svoje pridige natisniti v slovenskem jeziku, to so Janez Svetokriški, Rogerij Ljubljanski in Jernej Basar.

Janez Svetokriški (1674–1714)

Janez Svetokriški se je rodil v Sv. Križu na Vipavskem kot Tobija Lionelli, in sicer v družini iz vrst nižjega plemstva. Zgodaj se je odločil za meniški poklic in je večino življenja kot gvardijan služboval v mnogih kapucinskih samostanih na področju današnje Slovenije. Njegov knjižni opus je zelo obsežen, saj nam je zapustil pet debelih zvezkov, v katerih najdemo 233 pridig na skoraj 2900 straneh. Delo je izhajalo od leta 1691 do 1707 s skupnim naslovom *Sacrum promptuarium*, kar v prevodu pomeni *Sveti priročnik*. Že sam naslov izdaja, da gre za pridigarski priročnik, ki naj bi slovenski duhovščini pomagal pri sestavi pridig. V tem oziru je njegov vpliv v cerkvenem govorništvu zaznati vse do 19. stoletja.

Svetokriški se je pri sestavi svojega dela zgledoval pri številnih podobnih pridigarskih priročnikih, ki so v Evropi čedalje pogostejše nastajali od 15. stoletja naprej, kljub temu je mogoče reči, da so njegove pridige večinoma izvirne. Ker mu je kot prvemu uspelo svoja pridizna besedila natisniti v slovenščini, velja tako za očeta slovenskega cerkvenega govorništva (homiletike) kot tudi za začetnika slovenske pripovedne umetnosti, saj v njegovih pridigah naletimo na odlomke, ki tudi z današnjega gledišča učinkujejo izrazito pripovedno. (npr. mnoge legende o svetnikih, pa tudi nekatere zgodbe iz ljudskega izročila, kot je zgodba o ženi, ki je hotela s pomočjo posvečene hostije izboljšati rodnost čebel (Svetokriški V, 1707: 366).³ Po njegovi zaslugi se v njegovem delu v slovenski tiskani knjigi prvič razkrije tedaj novi kulturnozgodovinski slog: barok. To po pravici ugotavlja že eden izmed prvih slovenskih preučevalcev književnosti te dobe, France Kidrič: »Pridige Svetokriškega so prva slovenska knjiga, v katere besednem izrazu se odraža, dasi še rahlo, ista stilna volja kakor v ostalih panogah dobe: barok.« (Kidrič 1938: 123.)

Čprav je v slovenski literarni vedi Svetokriški deležen veliko manj pozornosti kot, recimo, Primož Trubar, je bil v novejši literarni zgodovini vendarle deležen velikega priznanja. Madžarski literarni zgodovinar Andreas Angyal ga je označil za enega izmed večjih, morda celo največjih predstavnikov slovenske baročne pridige.⁴ To pa pomeni, da gre za pisca, ki – podobno kot Trubar pred njim – dosega sočasno raven evropske umetnosti in kulture ter tako presega zgolj regionalni oziroma nacionalni pomen.

Čprav je slovenska literarna zgodovina Svetokriškega nekoliko zapostavljala, ga je vendarle pogosto navajala za najlepši zgled baročne literature, ki se nam je ohranil v slovenskem jeziku. Pri tem se je večinoma omejevalo na eksemple, anekdote, legende, basni, pregovore, embleme, devize in razne humoristične zapise, ki imajo kot pravi pripovedni vložki v njegovih pridigah čistokrvno in nesporno literarno vrednost. Omejimo se le na tipično baročni jezikovni sredstvi, emblem in devizo. Pri t. i. emblemu gre v osnovi za amalgam podobe, napisa ali gesla (mota) ter kratkega besedila pod podobo, ki jo skupaj z geslom razlaga. V *Svetem priročniku* je na primer

³ Ta zgodba je pozneje obrodila sad tudi v ljudskem slikarstvu, in sicer na panjskih končnicah.

⁴ Gre za Angyalovo delo *Die slawische Barockwelt*, Leipzig 1961. Tu povzeto po Pogačnik 2000: 290.

tak emblem podoba petelina, pod katerem je napis *aspicit utrumque*, »zre oboje«, kar pomeni, da naj bi imel petelin nekakšen vsevidni pogled, ker naj bi lahko hkrati gledal z enim očesom gor (v nebo), z drugim pa dol (proti zemlji). Seveda pa tak emblem Svetokriški razlaga moralčno: tak mora biti tudi hišni gospodar, njegov pogled mora nadzirati vse. (Svetokriški IV, 1700: 344).

Emblemu je podobna t. i. deviza (fr. *devise*, ang. *device*, it. *impresa*). Ta je načeloma dvodelna, torej sestoji samo iz podobe in gesla. Svetokriški tudi to jezikovno sredstvo rad uporablja. Navedimo samo primer iz pridige Pro induenta moniali iz 4. zvezka. Tu naletimo na stavek:

je bil edn zmalal en turn, na tiga je bil zapisal: Statio tutissima. Prebivališče tu ner sihurliši [...]. Ali: »kakor uni turn, kateriga edn je bil zmalal zraven morja, vrhu le-tega pak eno gorečo svejčo z le-temi besedami: Per vada monstrat iter. Tu je: ta turn s to gorečo svejčo pot kaže ludem, kateri po morji plavajo. (Svetokriški 1700: 110.)

Od izrazito humorističnih odlomkov naj na primer omenim tistega, v katerem našteva različne tegobe, ki lahko doletijo tako mladeniča kot mladenko, če bi stopila v zakonski stan. Svetokriški tako hudomušno polaga v usta morebiti bodoči ženi tele besede:

Če je za moža težko, je še huje za ženo ... Če vzamem enega mladega, bo norčav, in morda bo zapravil letu, kar mu bom prinesla, de potle revnu bom živela, če enega starega, bo z mano ajfral,⁵ da ne bom imela s človekom spregovoriti, če vzamem enega skopega, se ne bom smela enkrat prav najesti, če bo radodavec, bo vse razdal, kar je v hiši, če vzamem vdovca, otroci prve žene bodo moja smrt, če vzamem enega kupca,⁶ bo toliko opravila v hiši, da bom na Boga pozabila, če vzamem antverharja,⁷ kar bo cel dan zaslužil, v praznik bo zalebal.⁸ Če vzamem kmeta, bo več skrbel za te voli inu za krave kakor za ženo. (Svetokriški V, 1707: 82.)

Za novejšo literarno zgodovino je poglobitna literarna kvaliteta pri Svetokriškem eksempl. Ta je nekakšna krajša moralčna anekdota, lahko je fiktivna ali resnična. Če je resnična, navadno povzema dobre ali slabe lastnosti slavnih oseb. Znameniti taki knjigi sta napisala na primer Hieronim in Petrarca, in sicer z istim naslovom *De viris illustribus* (*O slovitih možeh*). Pridigar lahko na podlagi takšnih moralnih zgledov naredi v svojem besedilu učinkovito poanto v pozitivnem ali negativnem moralčnem smislu. Pri Svetokriškem je tega gradiva ogromno. Zanimivi in včasih presenetljivi so negativni eksempli, ki ponazarjajo človeška grešna nagnjenja, ki imajo lahko pogubne posledice. Svetokriški na primer navaja neki eksempl o možu, ki je na smrtni postelji povabljen k molitvi, da bi lahko po smrti upal na odrešenje. A njegov odziv je predrzno odklonilen: »Kaj mi govorite o molitvi. Jes obene ne znam, zakaj že 40 lejt sim molitvu zapustil, aku pač hočete de vam bom eno pejšem

⁵ »Bo ljubosumen name«.

⁶ »Trgovca«.

⁷ »Obrtnika« – iz nem. *Handwerker*.

⁸ »Zapraviti«.

peil, katero vsak dan sim peil, rad inu volnu bom zapeil, ter začne taisto nesramno peisem peiti.« (Svetokriški I, 1691: 195).

Poleg tega pa mnogi kot patrovo literarno kvaliteto opozarjajo tudi njegovo občasno šegavost oziroma humor: »Pri tem je treba poudariti, da so prav zgledne zgodbe (eksempli) in humor tisto, s čimer se o. Janez Svetokriški v svoji pridigerski umetelnosti najvidneje oddaljuje od temeljnih koordinat in namembnosti cerkvenega govornišva in najbolj približa posvetni umetnosti.« (Koruza 1991: 123) O živahni in šegavi naravi kapucinovih pridig je sicer govoril že slovaško-češki filolog in literarni zgodovinar P. J. Šafárik, ki, opirajoč se na Jerneja Kopitarja, pravi, da je »pater zelo jovialen mož, poln načitanosti in zgodb« (Šafárik 1864: 122).

Torej kljub temu, da je patrov osrednji namen verski in poučen, saj hoče v svojih pridigah posredovati temeljne vrednote krščanske tradicionalne morale in preproste ljudi naučiti verskih resnic, je vendarle obenem tudi dober opazovalec vsakdanjega življenja, pri čemer ima tudi ostro oko za opisovanje nenavadnosti, posebnosti in raznih bizarnih detajlov. (Kos 2002: 59). V ospredju njegovega govora je osnovna misel, ki jo raziše z več vidikov in potem potrdi s številnimi primeri, tudi povsem nenavadnimi in na videz v neskladju z izbrano temo; naposled pa pridigo privede do učinkovitega zaključka. Po tej zgradbi, ki včasih izkazuje sholastično natančnost, se odlikuje večina pridig predvsem v 4. knjigi *Svetega priročnika*. Zgled za to so mu gotovo lahko bile tudi nemške in latinske pridige rojaka Janeza Ludvika Schönlebna (Deželak Trojar 2017: 406). Skratka, Svetokriškega odlikuje izjemna občutljivost in rahločutnost, tako da mu uspe obravnavane pojave opisati nadvse nazorno in pri tem vzdržuje posebno napetost, pa čeprav lahko pri tem zapade v različna pretiravanja ali pretresanja vseh možnih nasprotij. Vsekakor imamo opraviti z zmožnostjo, ki je nedvomno v soglasju z baročno zavestjo, ki je polna notranjih napetosti in celo nasprotij (Pogačnik 200: 298).

Oglejmo si odlomek o hvaljenju večnosti (*aeternitas*) iz pridige »Na četrto nedelo po veliki noči«, v kateri stavlja nasprotje med grenkim in sladkim, povrhu pa jo opremi s številnimi vzkliki, kar naredi odlomek celo nekoliko poetičen:

O Aeternitas! Katera to grešno dušo do vekoma od tiga lepiga obliča božiga ločiš!
O Aeternitas! Katera te kloštre z minihomi, inu Nunami; te puščave s Puščauniki
nepolniš O Aeternitas! Katera vsakatero grenkust slatko za Božjo volo sturiš, inu sledno
prepovedano slatkust grenko sturiš. O Aeternitas!

Jezik tu postaja čedalje bolj metaforičen, saj za večnost v nadaljevanju uporabi presenetljivo metaforo »nedoumljivega morja« (abstraktnemu pojmu podeli oprijemljivejšo podobo): »O Aeternitas! nesgruntanu morje.« In potem z uporabo naštevanja in primerjav, ki mejijo na pretiravanja (hiperbole) skuša izreči to, kar je v resnici neizrekljivo – večnost: »O Aeternitas! Katera imaš več lejt kakor je kapelc vode v morji, praha na zemlji, listja na druvij, inu zvezd na Nebu. O aeternitas!« (Svetokriški II, 1691: 589–590).

Pridige Svetokriškega vsebujejo tudi mnogo odlomkov, ki bi lahko prišli prav sodobnim narodopiscem in zgodovinarjem, saj je na primer z razgibanimi opisi posvetnih in verskih narodnih posebnosti (razna romanja, verski prazniki, bratovščine, itn.) in zgodovinskimi dogodki (predvsem boj s Turki) pa tudi naravnih nesreč, predvsem opustošenja kuge in lakote⁹ na področju ozemlja današnje Slovenije, ponuja pomemben vir k preučevanju časa na prelomu iz 17. v 18. stoletje. – Na primer temi turških vpadov nameni dve pridigi v celoti, pri čemer je zanimivo, da vzrok v uspehih turške vojske ne vidi v turški ekspanzivni politiki, temveč v grešnosti krščanskih narodov; zato je zanje odgovoren prav vsak: »Moji grehi so uržoh,¹⁰ de Turk nas premaga.« (IV: 155). Podobno tudi naravne nesreče kapucinski pridigar razume kot kazen za greh.

Vendar se njegova literarna ustvarjalnost, ki ima tipične baročne prvine, razkriva tudi drugje, v sami verski tematiki, in sicer ob strastnem opisovanju Kristusovega pasijona (trpljenja), ki je središče tako frančiškanske kot kapucinske duhovnosti, zlasti v poznosrednjeveški in baročni dobi. Svetokriški namreč pri opisovanju Kristusovih muk uporablja t. i. grenko-sladko retoriko. Njeno izhodišče je ustvarjanje tipično baročne antiteze, napetosti, ki se ustvarja s stapljanjem nasprotij žalosti in veselja, smrti in življenja, temnega in svetlega, celo niča in biti. Tako globoko čustveno kontrastiranje Kristusovega trpljenja in smrti ter njegovega vstajenja v večno radost vzpostavlja najširše obzorje religioznega baroka. Pri tem je zanimivo naslednje: da bolj kot so opisi Kristusovega trpljenja (lat. *passio*), ki poslušalce in bralce navdaja s sotrpeljenjem, sočutjem (lat. *compassio*) s trpečim Kristusom, prikazani realistično, kar pomeni, da pater do potankosti popisuje, koliko udarcev in kam je prejel Kristus ter kakšne rane je to povzročilo, močnejši je prehod v osvobajajočo in katarzično izkušnjo odpuščanja ter ljubezni. V pridigi na veliki petek iz drugega zvezka, ki je tudi najdaljša v celotnem *Svetem priročniku*, najprej na dolgo in široko opisuje, kaj vse je moral Kristus potrpeti »za volo naših nagnusneh grehou, katere je bil na sebe postavil« in zato »je bil taku spačen ratal, de nej bil timu pervimu podoben, temuč timu ner negnusnimu grešniku« (II, 1691: 556). Proti koncu pa se postavi v vlogo posrednika in prosilca za zbrano ljudstvo, ko spet z mnogimi vzkliki na privzdignjen način oznanja, da Kristusovo trpljenje v resnici edina pot do milosti in osvobajajočega odpuščanja:

Kateriga jest v imenu tiga folka pohleunu za leto nezgruntano gnado zahvalem, inu za milost, inu odpuščajne prosem. O slatki inu rezmartrani Jezus. O svete Rane studenici milosti Božje! Jest želim tukaj moje dnij sklenit. Ah S. Krivave Rane! spodobnu bi bilu de bi jest s solzamij vas spral, dokler sa izveličajne moje duše ste taku krivave. [...] O ti prebodenu usmilenu serce! iz kateriga zvera milost. Milost, Milost, milost mij prosimo, inu tvojo britko martro za odpuščejne naših grehou Nebeškimu oframo. (II, 1691: 565)

To je duhovni stržen patrovega sporočila, svoje poslušalce (bralce) hoče iz nizkosti človeške grešnosti popeljati v višave odrešenja: da z »Besedo Božjo bote ratali eni

⁹ Tej sta namenjeni dve pridigi, prim. Svetokriški IV, 1700: 215–234.

¹⁰ »Vzrok« iz nem. *Ursache*.

nedoločni golobi, inu peretnice vaših žejl bote posfetili, de v gnezdi Nebeškiga Kraljestva do vekoma bote počivali.« (IV, 1700: 13)

Takšna antitetična struktura besedilo pogosto naredi literarno, celo poetično, saj govor postane poln vzhičenosti in zanosa ter čustvenih vzdihov in vzklikov (Širca 2016: 110).

Če drži, da je bila baročna pridiga nekakšna vmesna stopnja, posrednik med pisno literaturo in ustnim slovstvom, je mogoče reči, da so pridige Janeza Svetokriškega s svojo pripovedno svežino, ponekod pa tudi s poetičnim zanosom, slovenskemu življu po svoje uspešno posredovale baročno estetiko in kulturo, ki kaže na tedanjega človeka kot polnega notranjih nasprotij, v najširšem smislu pa gre za njegovo razpetost med čutnostjo in duhovnostjo, med časom in večnostjo, med tostranstvom in onstranstvom.

Rogerij Ljubljanski (1667–1728)

Pravo ime patra Rogerija iz Ljubljane je bilo Miha Kramer (Krammer), vendar o njegovem življenju razen tega, da je bival v več kapucinskih samostanih na področju današnje Slovenije, žal ne vemo veliko. Podobno kot njegov redovni predhodnik, Janez Svetokriški, je svoje pridige napisal v obliki priročnika, ki naj bi pomagale drugim duhovnikom pri zasnovi lastnih pridig. Vendar se zdi, da ni imel posebnih ambicij ali pa okoliščine tisku niso bile naklonjene, zato so delo dali natisniti njegovi sobratje šele po njegovi smrti. Pridige so izšle v dveh zvezkih s skupnim naslovom *Palmarium empyreum* (db. *Palmov empirej* oziroma *Palmova nebesa*, širše uveljavljen je sicer Glonarjev prevod po smislu *Zmagovita nebesa*).¹¹ Prvi del, ki obsega sedeminpetdeset pridig, je izšel leta 1731 v Celovcu; drugi del pa je dobil *imprimatur* (tj. dovoljenje za natis) šele leta 1743 in je istega leta izšel v Ljubljani. Oba zvezka obsegata skupno 126 pridig. Poleg tega se je nekaj njegovih pridig iz leta 1715 in 1716 ohranilo v rokopisu, hrani jih Narodna univerzitetna knjižnica v Ljubljani).¹²

V slovenski literarni zgodovini se je zakoreninilo mnenje, da Rogerij ne dosega literarnih kvalitete Janeza Svetokriškega. Anton Slodnjak ga na primer ocenjuje takole:

S pripovednimi prvinami je p. Rogerij poskušal verske predstave in epične vrline ali napake samo ponazarjati in ni nikoli zašel iz pridigarke vloge v pripovedništvo. Tudi načelnim mislim in govornim navodilom je posvečal več skrbi in dajal več prostora kakor Svetokriški. Zato delujejo mnoge njegove pridige trdo in strogo, čeprav so skoraj vse mojstrsko komponirane in odločno ubrane k zastavljenim ciljem. (Slodnjak 1968: 48.)

¹¹ »Zmagovita« seveda zato, ker je palma v krščanstvu simbol zmage, končnega odrešenja. Palma, na kateri kakor na križu visi razpet Kristus, naletimo sicer na frontispicu, to je na podobi na naslovni strani v knjigi.

¹² Za digitalno objavo gl. »Register slovenskih rokopisov 17. in 18. stoletja v okviru projekta NRSS«: <<http://ezb.ijs.si/fedora/get/nrss:ms/view/>>. (Dostop 15. 9. 2020).

Po mnenju dosedanjih raziskovalcev naj bi kljub temu njegove pridige vendarle bile bolj baročne (oziroma naj bi bolje izkazovale baročni slog) kot delo njegovega predhodnika. Tako sklepajo po njegovem bujnem, malone bohotnem slogu, v katerem kar mrgoli simbolov in alegorij. Vendar mu ta bujnost in bohotnost v vrednostnem smislu nikakor ni v prid, saj naj bi bil Rogerij kljub temu »docela brezoseben, brez humorja in brez domačnosti« (Rupel 1956: 292). Kot tak je seveda v literarnem smislu bistveno manj pomemben od Svetokriškega, ki te lastnosti vsaj do neke mere ima. Če torej zelo poenostavimo, je s stališča literarne vede barok Svetokriškega najlepši, barok Rogerija pa najbolj tipičen.

Kar zadeva tip pridige, je mogoče reči, da gre pri Rogeriju, tako kot pri Svetokriškem, za tematski tip pridige. Pri tej pridigar poglavitno temo, ki je navadno moralno-poučnega značaja, razčleni in na različne načine podkrepi, predvsem s kopičenjem eksemplov, anekdot, legend, raznovrstnih aluzij, emblemov in konceptov¹³ ter citatov iz patrističnih, srednjeveških in novoveških del. Neposrednih virov je malo; Rogerij se je tako kot večina njegovih sodobnikov zanašal na različne slovarje, priročnike, kompandije, enciklopedije, biblične konkordance itn. Kljub temu pa je mogoče ugotoviti, da za razliko od Svetokriškega nekoliko bolj navaja moderne, novoveške pisce oziroma citate in izvlečke iz njihovih del. Tega se dobro zaveda, saj takega avtorja imenuje Modernus, to je »moderen« pisec. Taki so zanj npr. Cornelius a Lapide, Felipe Diez, Luis de Granada i dr. Zanimivo je tudi to, da Rogerij ponekod navaja tudi znamenite renesančne pisce, kot sta Petrarca in Marsilio Ficino. Njegova »naprednost« se kaže tudi v tem, da se zanima za astrologijo, alkimijo in druge ezoterične vede, kot je, recimo, hiromantija, vedeževanje iz črt na dlani, kar je sploh bilo značilno za humanistično-renesančno zavest, vendar pa mu to rabi samo za snov, dobesečno gradivo, ki ga potem alegorizira, se pravi, da ga razlaga v prenesenem pomenu, ki je skladen s katoliško moralno in vero. Kot tudi sam rad pravi, zna vsakršno posvetno snov obrniti na »duhovno vižo«. To je lepo razvidno v pridigi »Na I. dan Mesza Prosinza«, v kateri se opira na magično-alkimistični spis Marsilia Ficina *De vita libri tres* (*Tri knjige o življenju*), in sicer iz njega navaja dve zelišči: očnik (verjetno smetlika), ki naj bi bil dober za oči, in žajbelj, ki naj bi pomagal zbistriti glavo in celo lajšal paralizo. Rogerija v resnici ne zanimajo magične in zdravilne moči teh rastlin, saj jih razlaga alegorično. Reči iz področja botanike, skupaj z njihovo zdravilsko razlago, prenese na bolj abstraktno raven krščanske morale: očnik mu tako pomeni to, da naj zakonci pazijo, da ne bodo imeli kalnih oči, »kir ti is nih bolnimi očmi eden tega drugiga krivu sodjo: is kateriga ustane srd, jeza, krjeh, kletou, ajfranjje,¹⁴ zmerjanje, ardia,¹⁵ boj« (Rogerij 1731: 7). Žajbelj pa po njegovem meri na to, da bi gosposka pri sodbah imela trezno glavo.

¹³ T. i. »koncept«, it. *concetto*, iz lat. *conceptus*, meri navadno na posebej inventivno domisljico, idejo, ki je lahko razširjena z metaforo, primero ali hiperbolo.

¹⁴ »Nevoščljivost«, iz nem. *eifern*.

¹⁵ »Predrznost«, iz. it. *ardire*.

V navezavi na to je treba omeniti, da v starejši literarnozgodovinski literaturi naletimo na mnenje, da je Rogerij najbolj mistično navdihnjeni slovenski baročni pisec.¹⁶ To pomeni, da naj Rogerija ne bi zanimali samo »skrivni« nauki v smislu ezoterike, ampak tudi najvišja stopnja krščanskega duhovnega življenja, ki meri na t. i. mistično zedinjenje človeka z Bogom. To tezo so potem gladko zavrnil. Že Joža Glonar v razpravi »Med reformacijo in romantiko« trdi, da moramo imeti Rogerija za manierista brez večje poglobljenosti: »Zaman iščemo v Rogerijevem delu sledove mistične prisrčnosti« (Glonar 1916: 506).

Če so nekateri starejši strokovnjaki menili, da Rogerijevo pusto, skoraj sholastično pridiganje ne premore nobenih pripovednih biserov, v zadnjem času vendarle prihaja na plan drugačno mnenje. Njegovi eksempli, ki so vloženi v posamezne pridige, se tu in tam skoraj povsem osamosvojijo, tako da nastanejo krajše pripovedne enote, ki v nekaterih primerih delujejo kot krajše zgoščene novele. Taka je na primer zgodba iz pridige »Na noviga lejta dan«, ki je povzeta iz spisov znamenitega renesančnega filozofa Marsilia Ficina. Ta eksempel ali kar zgodba tudi od daleč spominja na sedmo novelo osmega dne Boccaccievega *Dekameron*a (Grdina 1997: 155).

Slovenska literarna zgodovina je od samih začetkov rada poudarjala neko posebno vrlino ljubljanskega patra: njegov pesniški talent. Da ima Rogerij ostro uho za rimo in ritem, se vidi že v latinskih sinopsisih (ali »zapopadkih«), ki jih Rogerij kot nekakšen moto postavlja pred vsako pridigo. Samo en primer, ki ga najdemo na začetku 3. pridige I. dela:

Synopsis

Solitudo via recta
ad virtutes et directa
est ad Coelum semita.

Zapopadik

Ta samota ravna cesta,
h tugentam¹⁷ ter ena zvejsta
steza h tem Nebesam je. (Rogerij 1731: 25.)

Poleg tega v njegovih besedilih pogosto naletimo na odlomke posameznih pesmi iz latinščine, ki jih potem tudi sam spretno prevede. Taka je na primer pesemski molitev sv. Florijanu:

O Martirnik Svet Florjan!
Ti kir od Buga si nam dan
K Varhu tega Ognja sili:

¹⁶ To se je najbolj trudil pokazati Ivan Pregelj, slovenski ekspresionistični pisatelj, ki je na to temo na Dunaju tudi doktoriral.

¹⁷ »H krepostim« – iz nem. *Tugend*, »krepost«, »vrlina«.

Pred tem nas vari dan tar nuč
 V posvejtni zmame daj pomuč,
 De ta nas napresili. (Rogerij 1731: 396.)

Včasih pa poetizira tudi latinske pregovore ali celo teološke uganke. Za jasnejšo predstavo navedimo en primer. V neki pridigi Rogerij v obliki epigrama z vprašanjem in odgovorom pesniško prevede teološko uganko, ki je sicer delo češkega srednjeveškega pisca Klareta (Claretus de Solencia, ok. 1320–1370). Izvirnik se glasi:

Dic: ubi tunc esset, cum praeter eum nihil esset?
 Tunc, ubi nunc, in se: quoniam sibi sufficit ipse.

Kar Rogerij posloveni:

Povej: kej bil je Bug tedaj, Kir brez tga nič ni blu ko zdaj?
 Sam u sebi bil je Bug tedaj, Kir zda(j) sam sebi, kakor zdaj.¹⁸ (Rogerij 1731: 557.)

Jernej Basar (1683–1738)

Jernej Basar je nedvomno najbolj zapostavljena figura slovenske baročne pridige. To pa je presenetljivo v popolnem nasprotju z njegovim nekdanjim slovesom. Basar je sprva deloval kot navadni duhovnik, pozneje pa je vstopil v jezuitski red in je veljal za izjemnega pridigarja. Kot »kranjski Janez Zlatoust« – ime je dobil po največjem krščanskem govorniku patristične dobe – je veljal celo za enega izmed najboljših pridigarjev na področju tedanje Avstrije. Ob koncu svojega življenja je pridigal v ljubljanski stolnici in je postal prvi jezuit, ki mu je uspelo natisniti pridige v slovenskem jeziku. Leta 1734 je namreč izdal svoje delo z naslovom *Pridige iz bukvic, imenovanih Exercitia s. očeta Ignacija, zložene na vsako nedelo čez lejtju*. Pridige so bile zgled in pripomoček drugim cerkvenim govornikom in tudi vodnik za pripravo duhovnih vaj, pri čemer je imel sam v mislih predvsem bratovščino sv. Ignacija v Dobrli vasi (Eberndorf) na avstrijskem Koroškem (Kidrič 1938: 109).

Slovenska literarna zgodovina ga le malo ceni in ga v primerjavi s prej obravnavanimi kapucinoma zapostavlja: »Basar ni šel za Svetokriškim in Rogerijem: njegovi govori so bolj razumski, malo zanimivi in brez baročne bujnosti. V jeziku se je zavestno oddaljeval od Dalmatina in od lekcionarja ter pisal močno po gorenjsko.« (Rupel 1956: 292–293) Basar naj bi bil predvsem ob primerjavi s Svetokriškim tog in pust pisec, ki da je le »mirno in trezno razlagal Duhovne vaje (*Ejercicios espirituales – Exercitia spiritualia*, 1522) sv. Ignacija Lojolskega in pri tem uporabljal le najnujnejše podobe in prispodobе.«¹⁹ (Slodnjak 1968: 47) Ne moremo si kaj, a današnji bralec

¹⁸ Dobesedni prevod v sodobno slovenščino vendarle pokaže, da je bil pater nekoliko površen pri prevodu, saj manjka glagol »zadostuje«: »Povej: kje bil je Bog tedaj, ker brez njega ne bi bilo ničesar? / Sam v sebi je bil Bog tedaj, ker sam sebi [zadostuje] kakor zdaj.«

¹⁹ Ignacij Lojolski (Ignacio de Loyola, 1491–1556) je bil ustanovitelj jezuitskega reda, njegova knjižica *Duhovne vaje* (1548) je eno izmed temeljnih besedil novoveške katoliške duhovnosti.

v teh besedilih ne bo našel privlačnega čtiva, med drugim tudi »zaradi precej za lase privlečenih eksemplov« (Grdina 1997: 155). Ta sodba seveda ni utemeljena. Kot prvič že zato ne, ker smo z Basarjem v slovenščini dobili nov, meditativen tip pridige,²⁰ ki se precej razlikuje od kapucinske katehetsko-didaktične pridige. Čeprav so njegove pridižne meditacije oziroma premissljevanja večinoma res sholastično (logično in razumsko) grajena, pa vendarle tudi v njih tipično baročnih prvin ne manjka.

Basarjevo besedilo je sestavljeno tridelno in se ravna po treh stopnjah duhovnega življenja, ki se od antike naprej deli na očiščevalno (*via purgativa*), razsvetljujočo (*via illuminativa*) in zedinjajočo pot (*via unitiva*). Zadnja stopnja, ki je cilj krščanskega življenja, Basarju pomeni »skuz zaveza svete lubezni [se] z Bogom skleniti« (Basar 1734: 2). Poleg nekaterih tipično baročnih podob, kot so podoba večnosti kot kolesa, naturalističnih opisov Kristusovega trpljenja itn., bije v oči zlasti za ta čas temeljno občutje časa, in sicer v obliki zavesti končnosti in smrtnosti. Tu imamo opraviti s prepoznavno baročno idejo o t. i. »ničevosti sveta« (*vanitas mundi*). Čeprav je baročni človek ves čas hrepenel po celovitosti sveta in harmoniji večnosti, je hkrati ves čas zapadal v njuno nasprotje, v občutje tragične končnosti in naposled ničevosti človeškega življenja. Od tod izhajajo tudi podobe, da je človek in ves svet samo dim in senca, da so vse samo sanje, ki se kmalu razblinejo v nič. Tudi Basar zelo zgovorno in spretno izraža takšno tipično baročno izkušnjo: »Pole use je minulu, koker sanje, koker dem, koker senca, koker deb na bilu.« (76).

Zanimivo je, da tudi Basar posega po poeziji. Najbolj nas pritegne navedek tedaj precej priljubljene pesmi, katere avtorstvo so jezuiti navadno pripisovali Frančišku Ksaveru.²¹ Gre za pesem s tradicionalnim naslovom *Suspiria S. Francisci Xaverii* ali, kot pravi Basar, »zdihvanje Svetiga Franciška Xaveria«. Čeprav Basarjeva neposredna predloga sicer ni znana, gre pri tej pesmi v izvirni obliki nedvomno za španski sonet z začetnim verzom *No me mueve mi Dios para quererte*, »Ne gane me moj Bog, da ljubim te ...«, znan tudi pod naslovom *Soneto a Cristo crucificado* (»Sonet križanemu Kristusu«) in predstavlja pomemben literarni dokument mistične pobožnosti baročnega obdobja.

V nasprotju z večinsko presojo doslejšnje literarne zgodovine je treba reči, da Basar še zdaleč ni tako razumarski, kot se to zdi na prvi pogled. Natančnejše branje razkrije, da, nasprotno, precej bolj stavi na afektivnost (čustvenost), s katero hoče ganiti in pretresti svoje poslušalce in bralce. Zato se je mogoče strinjati s tezo, da so njegove pridige kljub racionalni zgradbi izpeljane »z značilnimi retoričnimi sredstvi baroka« (Koruza 1987: 203).

²⁰ Pravzaprav je o meditativnem tipu pridige možno govoriti že pri Schönlebnu, ki svoje postne pridige označi kot asketično in meditativno branje. (Deželak Trojar 2017: 385–386).

²¹ Frančišek Ksaver (1506–1552) je bil eden izmed soustanoviteljev jezuitskega reda in se je odlikoval kot goreči misijonar; bil je eden izmed prvih kristjanov, ki je obiskal Japonsko in druga oddaljena vzhodnoazijska območja.

Vseeno pa morda drži, da je tipično baročnih prvin pri Basarju res nekoliko manj kot pri obeh obravnavanih kapucinih. Zato se njegove pridige vendarle bolj približujejo umirjenemu in uravnoteženemu tipu klasicistične pridige, ki je v Evropi prevladovala v prvi polovici 18. stoletja. Na to kaže med drugim tudi zelo skopa raba učenih citatov in parafraz, pa tudi drugih »pripovednih« sredstev, kot so eksempli, fabule, basni itn. Nemara je kot zgled Basarju služil tisti tip pridige, ki ga je v Italiji ob koncu 17. stoletja razvil jezuit Paolo Segneri, ki je izrecno nastopil proti preveč razbohoteni ali že kar nabuhli baročni homiletiki. In če se opremo tudi na biografski podatek, da naj bi Basar posnemal nekega misijonarja, ki je tudi sam pridigal po Segnerijevem »novem«, »pobaročnem« načinu, primerjava s tem jezuitom postane precej bolj prepričljiva. (Širca 2016: 134).

Iz povedanega je mogoče zaslutiti, da Basar vendarle ni bil neobčutljiv za nove kulturne in književne pojave svojega časa. Morda ga kaka prihodnja študija celo naredi za bolj »naprednega«, kot smo mislili doslej.

Sklep

Za celovitejšo sliko slovenske baročne pridige bi morali seveda raziskati tudi nemške in latinske pridige že omenjenega Janeza Ludvika Schönlebnega.²² Ta avtor je s svojimi temami gotovo pomembno vplival na vse slovenske pridigarje baročne dobe, predvsem na Svetokriškega. Poleg tega bi bila v tem oziru vredna raziskave tudi zbirka petdesetih latinskih pridig Andreja Klemenčiča, člana ljubljanske akademije operozov, z naslovom *Cynosura evangelica* (izdanih v Ljubljani 1714), ki pa so bile govorjene v slovenščini. Ob tem bi bilo v nadaljnjem koraku seveda treba upoštevati še ogromno, a zelo skromno raziskanih pridig, ki so ostale v rokopisih in jim ni bilo dano,²³ da bi bile natisnjene (to je bilo tako ali tako za tisti čas izjemno razkošje).

Izzivov za raziskovanje baročnih besedil ne manjka; in prav zato obstaja upanje, da morda prav z zaprašenih polic, ki jih to obdobje še skriva, lahko zasije nekaj novega.

Viri

Basar, Jernej, 1734: *Conciones juxta libellum Exercitiorum s. p. Ignatij: in singulas anni Dominicas digestae per P. Bartholomaeum Bassar ... Pridige is bukviz imenvanih Exercitia s. ozheta Ignazia: sloshene na usako nedelo zhes lejtü*. Ljubljana: Adami Friderici Reichhardt.

Janez Svetokriški, 1691–1707: *Sacrum promptuarium singulis per totum annum dominicis et festis solemnioribus Christi Domini et B. V. Mariae praedicabile ..., 5 zv.*, Benetke/Ljubljana: Zachariae Conzatti/Joannis Georgij Mayr.

²² Zelo natančen opis tega njegovega dela ponuja Deželak Trojar 2017: 333–412.

²³ Poleg vrste frančiškanskih in kapucinskih rokopisnih pridig so se v 18. stoletju v slovenščini ohranile tudi rokopisne pridige komendskega župnika Petra Pavla Glavarja in Karla Mihaela Attemsa, prvega goriškega nadškofa. *Pridige za vse nedelje*, ki jih je leta 1794 izdal Jurij Japelj, spadajo že v obdobje razsvetljenstva.

Rogerij Ljubljanski, 1731–1743: *Palmarium empyreum, seu Conciones cxxvi. de sanctis totius anni: signantèr de nonnullis particularibus & extraordinariis, qui in quibusdam locis festivè celebrantur; & usque modo sermones de ipsis visi non sunt, compositae ex vitis eorum: Scriptura sacra, ac SS. Patribus: variis conceptibus, symbolis [et] historiis: praecipuè aptis moralitatibus refertae*. Celovec/Ljubljana: J. Friderici Kleinmayr/Adami Friderici Reichardt.

Literatura

Deželak Trojar, Monika, 2017: *Janez Ludvik Schönleben (1618–1681). Oris življenja in dela*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Apes academicae 1).

Fasbender, Cristoph, 2007: Predigt. Burdof, Dieter i dr. (ur.): *Metzler Lexikon: Literatur*. Stuttgart: Metzler (3. izd.).

Glonar, Joža, 1916: Med reformacija in romantiko. *Ljubljanski zvon* 36/4. 262–270, 324–331, 366–371, 419–427, 461–469, 502–508.

Grdina, Igor, 1997: *Starejša slovenska nabožna književnost*. Ljubljana: DZS.

Juvan, Marko, 2000: *Vezi besedila. Študije o slovenski književnosti in medbesedilnosti*. Ljubljana: LUD Literatura.

Kidrič, France, 1938: *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti: razvoj, obseg in cena pismenstva književnosti in literature*. Ljubljana: Slovenska matica.

Koruza, Jože, 1987: Basar, Jernej. Javornik, Marjan (ur.): *Enciklopedija Slovenije*, 1. zv. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Koruza, Jože, 1991: Oče Janez Krstnik Svetokriški in njegov Sveti priročnik. Koruza, Jože: *Slovstvene študije*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze. 121–126.

Kos, Janko, 2002: *Pregled slovenskega slovstva*, Ljubljana: DZS (14. izd.).

Kos, Janko: 1996. *Očrt literarne teorije*. Ljubljana: DZS (4. izd.).

Meid, Volker, 2009: *Die deutsche Literatur im Zeitalter des Barock. Vom Späthumanismus zur Frühaufklärung*. München: C. H. Beck.

Pogačnik, Jože, 2000: Barok v retorski prozi Janeza Svetokriškega. Pogačnik, Jože in Faganel, Jože (ur.): *Zbornik o Janezu Svetokriškem: prispevki s simpozija v Vipavskem Križu, 22.-24. aprila 1999*. Ljubljana: SAZU: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. 289–303.

Rupel, Mirko, 1956: Protireformacija in barok. Legiša, Lino in Gspan, Alfonz (ur.): *Zgodovina slovenskega slovstva I. Do začetkov romantike*. 261–325.

Slodnjak, Anton, 1968. *Slovensko slovstvo: ob tisočletnici Brižinskih spomenikov*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Šafárik, Pavol Jozef, 1864: *Geschichte der südslavischen Literatur*. Praga: Friedrich Tempsky, 1864.

Širca, Alen Albin, 2016: *Slovenska baročna literatura v evropskem kontekstu. Uvod*. Ljubljana: KUD Logos.